

Драгана ВЕЉКОВИЋ СТАНКОВИЋ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

КАКО ЛОШЕ ПОСТАЈЕ МИЛО – О РАЗВОЈУ ХИПОКОРИСТИЧНИХ ЗНАЧЕЊА АПЕЛАТИВА С НЕГАТИВНИМ ЕВАЛУТИВНИМ ПРЕДЗНАКОМ ТВОРБЕНЕ И/ИЛИ ЛЕКСИЧКЕ ОСНОВЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ¹

У раду разматрамо семантику хипокористично интонираних деривата с негативним предзнаком творбене и/или лексичке основе. На примерима ових твореница, разврстаних у шест тематских група, запажамо да се вредносно супротстављене семе понашају друкчије када је у питању реинтерпретација: семе *добра* (*драго*, *блиско*) су стабилни стожери позитивних вредности које језик и његови говорници чувају, па су зато неподложне реинтерпретацији, док се, с друге стране, сема *лоше*, као значењско језгро негативитета, може реинтерпретирати, што води настанку евалуативних енантисема (нпр. *злица*) и указује на тенденцију заштите домена врлине у српском језику кроз ширење позитивног аксиолошког ареала.

Кључне речи: евалутивни систем, српски језик, творба речи, маламелиоративи, семантичка деривација, хипокористици, пејоративи, евалутивна енантисемија.

1.0. ПОГЛЕД НА ПРОТИВУРЕЧЈА У ДОМЕНУ ЕВАЛУАЦИЈЕ.
Познато је да је деминуција један од најзначајних творбених изворишта хипокористичности, мада у оквиру деривације постоји и круг суфикса којима се граде само хипокористици, па се зато говори и о хипокористичној

¹ Овај рад представља скраћену и књизи *Предавања* прилагођену верзију рада „О хипокористичним значењима апелатива с негативним евалутивним предзнаком творбене и/или лексичке основе у српском језику”, *Српски језик : студије српске и словенске* XXV(2020).

творби (исп. Окука 2008: 40). У евалутивном домену изузетно су бројни антропоними, јер се њима изражава наклоност према другој особи. У овом раду, међутим, разматрамо само хипокористичка значења апелатива, и то оних чија је творбена и/или лексичка основа репрезент каквог негативитета (негативне особине, појаве, непримереног понашања и сл.). Пошто хипокоризацију разумемо као аксиолошко-емотивну промоцију позитивних, пожељних квалитета, основно питање којим ћемо се бавити јесте како се негативитети – које смо, по природи ствари, склони да одбацимо и поступцима и речју (уп. пејоративи) – творбено и семантички реинтерпретирају и тако прелазе у позитиван афективни и аксиолошки домен. То разматрање води нас према знатно ширем проблему који се тиче аксиолошке поларизације (добро – лоше, пожељно – непожељно) и осветљавању начина на које говорници српског језика успевају да у оквиру лексичких значења неких твореница усагласе ове наоко непомирљиве крајности.²

Одговоре на ова питања потражићемо у описним речницима српског језика (РМС, РСАНУ, РСЈ), а примере ексцерпираних из њих, којима придружимо и оне преузете из електронског Корпуса савременог српског језика (СрпКор2013), груписаћемо с обзиром на тип негативитета (недостатка / мане) сигнализован значењем основе. Свака од издвојених група биће посматрана из угла хипокористичке амелиорације, а за апелативне лексеме овог типа у српском језику – имајући у виду њихову семантику и експресивну обојеност – употребљаваћемо термин *маламелиоративи* (*nomina malum ameliorativum*). Методолошки приступ грађи и семантичке анализе биће засновани на когнитивном схватању деминуције, аугментације, хипокоризације и пејорације као компатибилних творбено-семантичких процеса на којима почива евалутивни систем. У основи прва два процеса је концепт функционалног ВАРИРАЊА КВАНТИТЕТА, а два потоња карактерише ВАРИРАЊЕ (АКСИОЛОШКЕ И/ИЛИ АФЕКТИВНЕ) ДИСТАНЦЕ.³

² На концептима добра и зла изграђене су друштвене и културне вредносне парадигме које се огледају и у језику, а управљају појединачним и колективним стремљењима људским и делањима појединаца. На њима почивају свеколика дихотомија и бројни избори и искушења који нас, безмало свакодневно, подстичу да се питамо шта је добро, праведно, примерено, а шта лоше, неправедно, непримерено, шта учинити да останемо на страни светла, љубави и лепоте и како их одбранили од њихових опозита. Зато, када у језику спознамо преплет тих поларизованих вредности, када се суочимо са хипокоризацијом пејоратива или (творбених) основа с примарно негативним значењем, морамо се упитати на којим концептима они почивају.

³ Човеков *емотивни простор* концептуализује се преко метафора *блискости* и *дистанце* (ЕМОЦИОНАЛНА БЛИСКОСТ ЈЕ ФИЗИЧКА БЛИСКОСТ, ЕМОЦИОНАЛНА ДИСТАНЦА ЈЕ ФИЗИЧКА ДИСТАНЦА, ОДСУСТВО ЕМОЦИОНАЛНЕ РЕАКЦИЈЕ ЈЕСТЕ ОДСУСТВО БЛИСКОСТИ, уп. Они су блиски / присни / нераздвојни пријатељи. Увек је био хладан и далек, никоме није дозвољавао да му се приближи. и сл.), а блискост

2.0. КАКО НЕГАТИВНО ПОСТАЈЕ МИЛО: О ХИПОКОРИЗАЦИЈИ И АМЕЛИОРАЦИЈИ НЕГАТИВНИХ ЛЕКСИЧКИХ И/ИЛИ ТВОРБЕНИХ ОСНОВА. Свакодневно искуство с конкретнопредметним реалијама уверава нас да су два поменута концепта тесно повезана, па евалуација не обједињује само деминуцију и аугментацију, већ и хипокоризацију и пејорацију. Зато ове процесе и њихове семантичке резултате треба посматрати као узајамно условљене и обједињене у оквиру аксиолошког система говорника једног језика. Посматрајући та два евалутивна правца као узајамно условљене, компатибилне сегменте истог система, запажамо да испод површинске подвојености постоји доста широк простор сусрета и прожимања вредносно супротстављених елемената значења, који нам дозвољава да евалутивне творенице (али не само њих, већ и просте речи и творенице које имају хип. или пеј. значење) посматрамо као део афелијативног континуума. Ако пођемо од тога да смањивање дистанце води хипокоризацији (исп. фн 4), а повећање пејорацији, тј. да је атенуација на квантитативној оси аналогна специфичној атенуацији на квалитативној оси, а да су оба домена под кормилом концепта *величине (интензитета)* и *просторне удаљености* (МАЛО / МИЛО И БЛИСКО ЈЕ ДОБРО – дем. и хип.; МАЛО / НЕМИЛО И НЕБЛИСКО ЈЕ ЛОШЕ – дем. и пеј.; ВЕЛИКО / НЕМИЛО И НЕБЛИСКО ЈЕ ЛОШЕ – аугм. и пеј.; ВЕЛИКО / МИЛО И БЛИСКО ЈЕ ДОБРО – аугм. и хип. /уп. лаудација/), долазимо до симетричне схеме (дем. и хип., дем. и пеј., аугм. и пеј., аугм. и хип.), ипак у језику су – као и у животу – разграничења много суптилнија, о чему (на лексичком нивоу) сведоче његове изражајне моћи засноване на значењским нијансама и творбеним могућностима. Зато ову дихотомију не треба посматрати као статичну, већ као изразито динамичну.

Наиме, због контраста негативитета мотивне речи с амелиоративним творбеним елементом (уп. *гадурица*, *глупачица*, *злоћко* и др.), код многих лексема које припадају овом кругу запажамо склоност развијању *евалутивне енантосемије*. Маламелиоративима су, по правилу, именовани носиоци својстава или понашања која се од стране припадника језичке заједнице сматрају непожељнима, али – захваљујући повољној процени (особе) – неповољно значење се релативизује, обично уз слабију или израженију хипокоризацију. Очито је, дакле, да атенуација не делује само на квантитативном, већ и на квалитативном плану, и то као умерена или израженија амелиорација пејоратива.⁴

је такође изворни домен метафора сличности, солидарности, компромиса и подршке (исп. Лејкоф и др. ²1991: 155–157).

⁴Отуда, као што смо поменули, поделе не могу бити строге, јер семантичка деривација и живи творбени процеси унутар евалутивног система указују на континуитет варирања и преклапања наизглед неспојивих семантичких обележја, а њихово здруживање у семантици исте лексеме резултира евалутивном енантосемијом.

Евалутивна поларизација у српском језику јавља се и код домаћих (простих) и код страних речи (без обзира на фреквенцију), нпр. *угурсуз* (РМС: **а.** *неваљалац; зао, opak човек. б.* *обешењак, мангун, лола, враголан, спадало*), *лопов* (РМС: мац. **1. а.** *онај који краде, лупеж, крадљивац*), *алчак* (тур. **1.** *лопов, варалица, крадљивац. 2.* хип. *враголан, обешењак, мангун*), *галијот* (тал. покр. **1.** ист. *а. бродар, морнар, лађар. б.* *осуђеник који ради на галији. 2.* *а. хип. обешењак. б.* *пеј. неваљалац*), *лутка* (РМС: **1.** *људска (обично женска) фигура која служи као дечја играчка, кројачки модел и сл.; фиг. хип. женска особа лепог лика. 2.* *име одмила. 3.* *пеј. особа без вредности која само фигурира на неком месту; особа којом неко други управља*).

Евалутивна енантиосемија⁵ у таквим примерима настаје применом битно различитих параметара оцене, при чему се издваја једна сема и реинтерпретацијом – у складу с променом оцењивачке перспективе – добија супротан евалутивни предзнак. Тако је код прве четири лексеме негативитет (лош, неваљао) реинтерпретиран, па се 'лоше X' посматра као 'прихватљиво X': 'способан за лоше/неваљалство, онај који чини штогод

⁵ Енантиосеми, као „јанусовске речи”, како их назива Макартур (1996: 494), према мишљењу неких лингвиста нису ретке. Такав став деле Ривелис (2008) и Шмељов (2012). Супротстављена значења унутар једне лексеме Ривелис пореди са фокусирањем једног дела геометријског тела (коцке) у различитим положајима, те енантиосеме сматра концептима (са заједничким именитељем) који дозвољавају „двострука читања” (Ривелис 2008: 164). А. Шмељов, који наводи чак десет уобичајених механизма настанка енантиосемичних значења (2012: 837), енантиосемију сматра регуларном појавом заснованом на неким општим принципима људске когниције и комуникације (Шмељов 2012: 838). Р. Н. Викторивна говори о *деминутивној енантиосемији* у украјинском језику, поткрепљујући овај термин запажањем да деминутиви могу имати и позитиван и негативан евалутивни предзнак, а да антонимну семантичко-функционалну природу дугују концепту *малог* (Викторивна 2017: 168–169). Енантиосемичност ауторка сматра универзалним својством категорије деминутивности у свим језицима света (2017: 171).

Имајући у виду научна разматрања о енантиосемији (Макартур 1996; Шипка 2002; Драгићевић 2007; Ривелис 2008; Махмутова 2009; Федорова 2011; Шмељов 2012; Викторивна 2017), ми семантички потенцијал евалутива не посматрамо само из тог угла, мада енантиосемија карактерише узак круг амелиорираних пејоратива. Што се пак тиче деминутивне енантиосемије (Викторивна 2017), сматрамо да оваквом уопштавању нема места када је у питању српски језик, тим пре што би се – по аналогiji – тада морала постулирати и аугментативна енантиосемија, а самим тим бисмо (а) сузили семантички потенцијал евалутива у целини, одрекли им способност варирања значења и (б) оштро га поларизовали, што, с обзиром на наше досадашње увиде у ову област, ни у ком случају не би одговарало семантици умањеница у српском језику. Најзад, овакав приступ не може објаснити значејске структуре апелатива који обједињују негативно и позитивно, а које Викторивна скупно и без диференцијације сврстава у еуфемизме (2017: 171–172); још мање бисмо могли објаснити изостанак обрнутог споја (изразито позитивна основа + аугм. суфикс, нпр. **срећетина*). Нпр. премда РСАНУ бележи им. *мудрачина*, и то само као аугм. и пеј. (>мудрац), нема им. попут **срећетина* и сл. са хип. значењем (већ само дем. са хип. значењем: *срећница, срицуленце, сунатице* и др.).

лоше' → 'способан за наивнија, мања неваљалства', дакле → *окретан, живихан, виталан* (духом); док код лексеме *лутка* евалутивни контраст настаје на темељу супротстављених интерпретација денотата: 'предмет (налик лепој женској особи) намењен за игру' – хип. : 'особа којом се други могу играти (манипулисати њом)' – пеј.

С обзиром на гравитирање семантичких садржаја основе и усмереност према номинацији људских слабости, недостатака и мана, хипокористике апелатива који су значењски и/или творбено везани за негативни аксиолошки пол разврстали смо у шест тематских група: (1) физичке мане и естетски недостаци, (2) когнитивне слабости, (3) карактерни недостаци, (4) моралне аномалије, (5) социјална неуклопљеност и маргинализованост, (6) неповољне појаве и реалије с негативном конотацијом.

2.1. ФИЗИЧКЕ МАНЕ И ЕСТЕТСКИ НЕДОСТАЦИ. Прву групу чине *nomina attributiva* мотивисана придевима који денотирају урођену или стечену ману по којој се неко препознаје и именује (*иџџа, ђора, ђона, ђџа, трбо, тџо, мџа; руња, чуна, буца* и др.). Ове творенице имају изражену експресивност јер су по правилу изведене типичним хипокористичким суфиксима (-*a/-o*), којима се негативна придевска мотивација добрим делом неутралише. Ипак, само посезање за основом која апострофира какву физичку или естетску ману показује да недостатак или оно што се као такво види није посве занемарено, већ је – као мање битно – потиснуто у други план, док је носилац такве особине прихваћен с наклоношћу. Општа семантичка формула 'човек с недостатком X' модификована је творбено уведеном (позитивном) афективном семом, која се код других хипокористика препознаје као *блиско X* (нпр. *уја, прија, меда* и сл.), док се овде реализује као 'блиско и (стога) *прихватљиво X*'. Хипокоризација примарно није управљена према основом експонираној мани, већ према њеном носиоцу.

Поред хипокористичне обојености, већина ових твореница – зависно од контекста – може имати и иронично значење, што је у описним речницима сигнализано паралелним навођењем квалификатора (*хип. и ир.*).⁶ Реч је заправо о нетипичним хипокористичцима који припадају рубној сфери позитивне оцене, док њихова основа с обележјем неког негативитета

⁶ Вероватно је управо ова чињеница утицала на ставове неких проучавалаца који деноминале овог типа сврставају у хипокористике (нпр. *рођа, побра, стрика* и сл.), а деадјективе у пејоративе (исп. Бјелановић 2006: 9–13). Позивајући се на Бабића (1986), који за ове творенице каже да су „*stilski obilježene, većinom kao blaže ili jače pogrdnice*” (1986: 256), Бјелановић их заправо разврстава према основи, не водећи рачуна о модификаторском потенцијалу хипокористичних суфикса, нити претежно пејоративних (нпр. на *-оња*), па ни о оним неутралним (нпр. на *-ац*). Аутор, међутим, запажа постојање варијетета у оквиру евалутивног континуума, те констатује да све творенице овог типа „*није могуће jednoznačno opisati i svrstati ih u semantičke sustave*” (Бјелановић 2006: 11).

гравитира детериоративима, а неке мотивне речи уистину јесу пејоративи. Међу хипористицима овог типа, махом изведеним суфиксима *-а/-о* и *-ко*, издвајају се неке основе с високом атракцијом, а типичан пример је творба хипокористика са значењем „дебелушкаста, пуначка особа”, чија бројност указује на толерисање ове особине: *буџа̄н*, *буџка¹*, *буџкан*, *буџко¹*, *буџкоша*, *буџов²*, *буџоња*, *буџош*, *буџо²*, *буџика¹*, *дућка*, *дућко* (отуда и надимци: Буца, Буцика, Дућа и сл.).

2.2. КОГНИТИВНЕ СЛАБОСТИ. У когнитивном домену хипокоризација знатно ублажава значење основе (уп. *глупко*, *тупко*, *ћуренце* и сл.), уз наклоност према особи којој се нелуцидност и неразборитост приписују, чак и када је у питању семантичка деривација (као нпр. код им. *луђакиња*; РМС: фиг. хип. Смири се, смири, моја дражесна луђакињо! *Ков. А.*). Изведенице обухваћене овом групом карактерише миноризација мане исказане основом (*лудовчић* > *лудов* – *глуп човек*, *будала*, *лудак*; *глупанчић*, *гущичица*, *блунџица* > *блунџа*, *блџка* – *блесавко*, *блесавица*; *будала*), понекад и њено занемаривање у корист наглашавања симпатија и топлине (*будалица*, *зврџка²* > *зврџан* покр. *онај који је зврџаст*, *луда*, *бена*), јер се добар део ових лексема употребљава са циљем појачања перлокутивног ефекта и реализовања кооперативног принципа у оквиру интерперсоналних односа (Грајс 1975:45–47). Облик деминутива тако постаје творбено обележје амелиорације којим се донекле може неутралисати и израженија пејорација мотивне речи (уп. *мазгдвче*, *мазгдвчић* > *мазгџов* РСАНУ: 2. фиг. пеј. а. *тврдоглав*, *својеглав*, *задрт човек*. б. *неразуман*, *глуп човек*, *будала*, *глупак*. в. *лењ*, *нерадан човек*, *ленитина*; *вуџибатина*. 3. фиг. пеј. *звекан*, *клипан*).

Већина хипокористичних реализација у описним речницима потврђена је у дијалогу, и то у облику вокатива (*лудица*, *будалица*, *зврџка*, *ћуренце*, *ћурчица* и сл.), што показује да се хипокористици овог типа примарно везују за комуникацију лицем у лице, посебно када су саговорници блиски, а експресивност расте управно пропорционално с удаљеношћу значења основе (или денотативног значења неизведне речи) од сфере позитивног, доброг, па се тако присност емфатички наглашава контрастом између семантике и комуникативне функције апелатива:

- Ах, пусти ме, молим те. – Не, лудице моја, – тепао јој је Милош, и љубио ју је у врат и лице. – Шта ти је данас? Што се бојиш? (СрпКор2013, Милутин Ускоковић, *Дошљаци*, Београд, Народно дело, 1932).
- Ти би, дакле, мени за љубав на све пошао, а? Па зар си ти збиља, будалице моја, хтео сутра да се убијеш? (СрпКор2013, Ф. М. Достојевски, *Браћа Карамазови*, електронска верзија).

Зоолексеме чија се фигуративна значења употребљавају за именовање неразборите, неумне особе умањивањем теже мењају предзнак оцене, па најчешће чувају детериоративну сему, осим када се користе у обраћању драгим особама; у тим случајевима могу се посматрати као евалутивни енантиосеми (уп. *зџишица*, *зџише* и сл.).⁷

2.3. КАРАКТЕРНИ НЕДОСТАЦИ. Већина карактерних недостатака подложних хипокоризацији могла би се назвати слабостима, а најбројније су лексеме изведене суфиксом *-ко* (*плачко*, *завезанко*, *смотанко*, *ображенко*, *гордељивко* и др.). Овој групи припадају и деминутивна образовања, нпр. *лажовчић*, *ленчугица*, *згубиданчић* и сл., од којих прве две наши описни речници не бележе, али их налазимо у разговорном језику, и то као жива образовања, којима се могу реализовати презрива и иронична, али и хипокористична значења, док је потоња у РСАНУ означена као *дем.* и *хип.* од *згубидан*, мада, као и претходне, може у одговарајућим контекстима варирати експресивну обојеност, а с тим у вези и супротне евалутивне предзнаке.

Премда се неке особине којима су поједини носиоци маркирани, с обзиром на културолошку парадигму носилаца српског језика, сматрају већим (нпр. гордост, као један од смртних грехова), а неке мањим недостацима (плачљивост, смотаност и сл.), извесно је да је већина њих социјално непожељна (лењост, лажљивост и др.), па се стога именовање оваквим лексемама сматара поузданим начином персоналне дисквалификације. Таква дисквалификација, ипак, може бити ублажена или обеснажена деминутивним обликом који сигнализује симпатију према појединцу, али се не односи на прихватање недостатка, па се отуда концептуализује као 'прихваћеност особе упркос недостатку X', а не као 'прихватање недостатка X (одређене особе)'. Шаљива интонација и хумористични контексти, као и код осталих твореница добијених суфиксом *-ко*, гдекад доприносе релативизацији негативитета.

⁷ Тако у секундарном значењу им. *магаре* (РСАНУ: 2. фиг. а. погрд. *онај који тешко схвата*, *тупавко* (при обраћању неком млађем, обично детету). б. *еуф.* у *тепању*, *нежном обраћању некоме* (обично уз реч „моје”) у значењу: *драго моје*, *слатко моје*. – Јованка се кмези и плаче. Де, немој плакати, магаре моје, проћи ће те то до ујутру (Самок. 4, 127).) запажамо енантиосемичну подвојеност која произилази, с једне стране, из повезивања с фиг. значењем зоосема (*магарац*), док се, на другој страни, увођењем у емотивну сферу, детериорација неутрализује позитивним ставом према субјекту, па се – уз наглашавање посесивности (*моје*), као маркер безостатног прихватања – преводи у хипокористик, наглашеном афилијацијом лишен пејоративности (уп. „драго моје, слатко моје”). Афилијација је, дакле, не само један од услова творбене хипокоризације, већ је често и покретач семантичке деривације која резултира секундарним значењима уз неутрализацију примарне пејоративности.

2.4. МОРАЛНЕ АНОМАЛИЈЕ. Хипокористичност етичког круга више од осталих показује могућност приближавања аксиолошких крајности *лош / зао / немιο – добар / мио / близак*. Најбројније су именице из деривационог гнезда *зло* (*злџа, злџан, злџко, злиша, злџан, злџкица*), мада има и других супстантива с изразито негативним значењем основе чије увођење у домен позитивног, рекли бисмо, пре свега потврђује свест о неминовности лошег, па с тим у складу и тежњу према његовој минимизацији и отклањању, нарочито када су у питању тзв. заштитна имена или ословљавања „против урока” (*гад, гадура* и сл.).⁸

Творбени спој позитивног (евалутивног предзнака) и негативног (експонираног мотивном речју, тј. творбеном основном) треба посматрати из шире аксиолошке перспективе. Најпре ваља имати на уму да се сâм поларитет *добро – зло* јавља захваљујући паралелном постојању оба појма, јер би у одсуству једне компоненте било немогуће говорити о вредносном систему, пошто недостатак контраста логички укида сваку разноликост и тиме обесмишљава препознавање и промоцију једног као ваљаног а другог као лошег. Друга околност, која се непосредно надовезује на чињеницу о неопходности контраста, односи се на природу добра и зла. *Добро* је одраз хармоније, сагласја између човекових жеља, потреба, тежњи и реалитета; такво сагласје препознајемо као идеално стање које не покреће, већ осујећује акцију (јер би га она могла нарушити), зато је – за разлику од *зла – добро* монохромно и пасивно. Уколико би постојали искључиво *добро* и врлина, неиздиференцираност *добра* би сама по себи укинула не само потребу за рангирањем, већ и вредност *добра* као таквог. Зато *зло* егзистира као *condicio sine qua non* аксиологије.⁹

Пошто су људске слабости храна злу, које се поима као НЕПРИЈАТЕЉ У ЧОВЕКУ и (СПОЉАШЊА) НЕПРИЈАТЕЉСКА СИЛА (тј. опасност /по егзистенцију/ којом човек не влада), то се тематски типови који се

⁸ Хипокоризација се огледа и у антропонимији, посебно у надимцима (уп. Векица, Веца, Веки > Весна и сл.), но Ж. Требјешанин наводи велику групу тзв. заштитних имена (уп. негативне основе) која се деци дају „против урока”: „Таква имена су: Грд, Грдан, Грдман, Грдоња, Гнусан, Грубадин, Грубаш, Грубиша, Груја, Гад, Грозо и сл. На први поглед, чини се врло чудним како могу родитељи својој малој, тек рођеној деци давати тако ружна имена. Разлог за то јесте свакако тај што родитељи стрепе за живот вољеног детета, те управо стога дају детету неко од имена која су мрска како би га оставиле на миру вештице, бабице и друга зла бића и уроци који нападају баш оно што је лепо, драго и мило” (Требјешанин 1991: 97).

⁹ *Зло* је ослонац контраста, па без њега ни *добро* не би могло бити препознато као такво; поред тога, *зло* постоји у безбројним варијацијама, јер претња *добру* може бити већа или мања (интензитет), ближа или даља (просторно-временски каузалитет), стварна или претпостављена (процена реалности), препознатљива или у извесној мери маскирана (перцептибилност) итд. Речју, суштина и појавност *зла* поседују знатно виши степен креативности и динамичности, па томе захваљујући подстичу и суптилнију категоризацију *добра* (схваћеног као врлог, вредног, пожељног, жељеног X).

односе на непожељне карактерне особине (2.4), моралне аномалије (2.5) и неповољне појаве (2.7) показују повезанима на дубљем, онтолошком нивоу јер својом негативном енергијом изазивају потребу за језичким „припитомљавањем”, па се зато хипокоризација ових домена може посматрати обједињено – као средство експресивне атенуације круцијалних негативитета. Атенуација се, дакле, не испољава само на квантитативној оси (дем.), већ и на квалитативној (хип.), иако се снага зла понекад очитује у афирмативним значењима лексема које денотирају злог човека (исп. РСАНУ: *злийца*, 2. а, б).¹⁰

2.6. СОЦИЈАЛНА НЕУКЛОПЉЕНОСТ И МАРГИНАЛИЗОВАНОСТ. Социјална неуклопљеност, посебно код деце и младих, не посматра се увек с осудом, по свему судећи зато што је очекивана, па се именице као што су *неваљалко*, *неваљалица*, *мангунче*, *мангунчић*, *несташиче*, *обешењачић* и сл. јављају као израз разумевања за непокорно, па и ветрогоњасто понашање. Међутим, када је реч о одраслим особама, оваква евалуација добија друкчији смер (обично подругљив и ироничан). У питању је маркирање одступања од општеприхваћеног понашања које је у одређеном узрасту очекивано, те се може толерисати, док се код старијих сматра непримереним.¹¹ Слично је и код хипокористичних обележене социјалне подређености и маргинализације, јер ту у многим случајевима пресудну улогу има афективни моменат, тј. емпатија и сажаљење (*јадничкић* и *јадничкић*, *подеранко*, *туџо* /хип. од *туџак онај који се потуца по свету живећи од милостиње*, *просјак* / и сл.). Када је социјална маргинализованост условљена околностима, те остаје изван контроле именованог, хипокоризацију често подстичу заштитнички однос и емпатија (уп. *спурјанче* > *спурјан*, *спурјанин* – *ванбрачно дете*; *сиротанче* и сл.).

Најслабији учинак хипокоризације у овој групи запажамо код им. *гејачић*, *геја* / *гејо* (хип. од *геџак* 1. *прост*, *неваспитан човек*, *простак*), јер је код ових деривата сачувана изражена пејоративност основе (РСАНУ: Али да то ће опанчарче и гејачић умети толико је обрлатити ... томе се није надао нико – Маш. 1, 148).

¹⁰ РСАНУ: *злийца* 1. а. *зао*, *опак човек*. 2. покр. а. *велики*, *неустрашив јунак*. – То су биле све саме злице, керији (Ускоци, Станић Мил.). б. *врло вредна*, *отресита особа*, *способна да изврши и најтеже задатке*, *прегалац*. – Ти си мајчина злица (И.). *злџкица* хип. од *злџа* (б). – Не дирај ти њу, злџкице моја (Ков. Анд. 1, 165).

¹¹ Екцентричност је, дакле, овде условно толерисана, па се са симпатијом посматра једино уколико произлази из незрелости и још неформирани свести о неопходности социјалне адаптације, а детериорација је производ успостављања лимита између недораслог и одраслог, допуштеног и недопуштеног, примереног и непримереног, па се њоме истовремено сигнализују друштвена очекивања везана за динамику социјализације и индивидуације.

2.7. НЕПОВОЉНЕ ПОЈАВЕ И РЕАЛИЈЕ С НЕГАТИВНОМ КОНОТАЦИЈОМ. Међу негативним појавама већина је оних на које човек не може утицати, међутим, и о њима се понекад говори с помирљивошћу, па се хипокористичима, рекло би се, ублажава неминовност трпљења и страховања. Од четири подгрупе које смо издвојили у оквиру ове невелике тематске скупине издвајају се лоши судбински исходи и физиолошка стања која угрожавају човека¹²:

- (а) негативна осећања: *жалосца*, *јéдак*, *мучица*;
- (б) лоша физиолошка стања: *гладак*, *глица* (> глад), *бочица* (> бољка), *ватруштиница* (> ватруштина), *грóја* (> грозница);
- (в) лоше околности и трагични исходи: *кóбак*, *кóнца* (>коб), *нèсрећица*, *смрца*;
- (г) негативни резултати људског деловања: *свађица*, *клétвица*, *òсветица*.

У електронском Корпусу савременог српског језика (СрпКор2013) нисмо нашли примере ових апелатива с апстрактним значењем, а у колоквијалном језику може чути и *мукица* (=јадник).

Од реалија с негативном конотацијом издвајају се лексеме мотивисане именицама *гроб*, *гробница* и *гробље*: *грóбић*, *грéбак* (> покр. грéб), *грóбац*, *грóбашиц*; *грóбничница*, *грóбљашице*, *грóбљенце*. Међутим, ови, као и претходно наведени евалутиви – осим као поетизми – изузетно ретко се употребљавају. Ипак, потврде о атракцији тих основа, које налазимо у речницима (пре свега у РСАНУ), говоре у прилог потреби за умилоствивљењем табуираних појава, пре свега оних које представљају највећу егзистенцијалну претњу (глад, болест, коб, несрећа, смрт), а потом и благонаклоности према месту вечног почивка, чијим се увођењем у афективну сферу показују емоције и изражава поштовање према преминулима (уп. СМ 2001, s.v. *гроб*, *гробље*).

3. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ. С обзиром на то да језик одражава вредности говорног колектива, засноване на културним мерилима и социјално формираној перспективи процене, која је обликована традицијом и заједничким искуством, аксиолошки судари препознати код твореница чија основа и/или мотивна реч означавају штогод лоше, непожељно, зазорно, друштвено проскрибовано и сл. одражавају способност колектива да створи еластичну вредносну перспективу. Јер, као што се у појединим

¹² РСАНУ: *мучица* дем. и хип. од *мўка*¹ – Није лака ствар кренути на пут ... има ту потешких мучица које све ваља премучити (Мил. М. Ђ. 20, 3). Збогом тврда земља оранице, муко, мучице и весеље моје (Горан 3, 61). *нèсрећница* дем. и хип. од *несрећа*. – Умре ли сиромах, вуче звонар полагао, дође ли несрећница на какова богатијег, вуче свом снагом и жељезо удара у шињу (Павешкић Ф., ХК 14, 156). Ти, зумбулићу, несрећнице моја, што си ми почео венути! (Мат. 9, 22).

случајевима, па и издвојеним групама амелиоративних лексема види, хипокористични „огрчач”, било да је творбено препознатљив (нпр. као типично деминутивни или хип. суфикс), или није (у случајевима семантичке деривације) ретко када може поништити негативитет семантичке (лексичке) подлоге, већ га најчешће релативизује и/или интерпретира као ’делимично или условно прихватљиво’. У питању, дакле, није потирање *лошег* по себи, па ни исказивање наклоности према непожељном, већ *афективна амелиорација* негативног коју бисмо могли разумети преко метафоре ДРАГО / БЛИСКО / ПОЖЕЉНО УПРКОС НЕГАТИВНОМ СВОЈСТВУ X. Из овога следи да хипокоризација негативног основа почива на каузалитету степена и околности прихватљивости, а тај каузалитет, као и узроци прихватања различити су у посебним групама маламелиоративних лексема.¹³

Творбена атракција основе којом се именује штогод непожељно израженија је (а) уколико се недостатак сматра ефемерним (*буца*) или (б) ако је потреба за неутрализацијом негативитета већа (уп. зло; табуирана лексика), (в) а хипокоризација и афилијација су наглашеније код лексема којима се именују естетски, когнитивни недостаци и социјална неуклопљеност. Хипокористици и хипокористичка творба могу се сматрати етноспецифичном карактеристиком српског језика јер се користе као модус лексичких апотропеја (тзв. заштитне речи) којим се умилоствљују и одвраћају различите злости. То на особен начин потврђује и енантioseмна усмереност семантичке деривације код примарно негативног евалутива (уп. *гад/ућ/* и сл.).

Евалутивна енантioseмија, као могућност реализације супротних емотивно-аксиолошких предзнака у оквиру исте лексеме, може се посматрати као последица могућности реинтерпретације семе *лоше* и склоност према сагледавању једне појаве или особине из двеју различитих, опречних перспектива – неповољне и повољне (нпр. *злица*), што није неуобичајено ни код неизведених речи (уп. *лутка, лопов* и сл.). Такође је могућа, мада релативно ретка, мотивација хипокористика пејоративом (уп. *геак*). Ову појаву посматрамо као потврду хомогености евалутивног система. У таквим случајевима детериорација не бледи у оној мери у којој се то дешава

¹³ Примера ради, узроци прихватљивости хипокористика изведених од основа које упућују на негативне физичке мане и естетске недостатке друкчији су у односу на оне чија основа маркира социјалну неуклопљеност. Код првих се указује на прихватање и позитиван афективни став према особи, и то упркос каквој (физичкој или физиолошкој) мани коју поседује, па се тиме показује да је особа прихваћена / драга каква јесте (у целини, упркос мани X), док је у случају социјалне неуклопљености у првом плану амелиорација, тј. модус благонаклоног става према облику непожељног понашања (*мангупче* – мангуплук, *неваљалко* – наваљалство и сл.), а тек потом заузимање таквог става према ономе ко се сматра експонентом неког непримереног понашања.

нпр. код маламелиоратива из групе физичких и естетских недостатака, већ се најчешће задржава у зони умерене еуфемизације (*геја*, *геачић* и сл.).

Као што квантитативни домен своју експресивност црпи из моћи реинтерпретације редуковања или повећања димензија, тако емотивно-аксиолошки пар хипокористик – пејоратив своје моделативне могућности заснива на метафорично схваћеној просторној удаљености од емотивног центра посматрача. Евалутивни систем, посматран у целини, почива на садејству двају примарно физичких концепата – *димензије* и *удаљености*, тј. *емотивне дистанце*: упркос антиномној сапостављености типичних представника, овај систем није оштро поларизован, већ представља динамичан, флексибилан континуум којим су обухваћени и различити, нетипични случајеви у којима се стичу наизглед неспојиве оцене. Тај невелики, „хибридни” ареал није уједначен, па тако у српском језику има доста негативних основа амелиоризованих деминутивним или хипокористичним суфиксима, али нема обрнутих случајева споја изразито позитивне оцене и аугментативно-пејоративног суфикса, а још мање је могућа пејорација хипокористичних образовања (осим као неуспешна творбена бравура, нпр. *секетина>сека и сл.). Ову асиметрију објашњавамо тиме што су семе *драго*, *блиско* стабилне, јер припадају вертикали *добра*, као стожеру позитивних вредности који језик и његови говорници чувају. Позитивне семе – за разлику од семе *лоше*, која има различите варијетете – у овој позицији нису подложне реинтерпретацији. То значи да семантичку разноликост обезбеђује потенцијал реинтерпретације (у овом случају махом негативних) сема и *vice versa*. Последично, ова околност, с једне стране, доприноси очувању и стабилности концепта *врлине*, а с друге стране у хипокоризацији негативних основа видимо тенденцију да се позитивни ареал прошири емотивно-аксиолошком амелиорацијом негативних лексичких и/или творбених основа, и то управо у корист социјално и индивидуално маркираних негативитета.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 1986:** S. Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku : nacrt za gramatiku*, Zagreb: JAZU.
- Бјелановић 2006:** Ž. Bjelanović, Хипокористик као ознака за творбени начин и као ознака за врсту значења, *Folia onomastica Croatica* 15, 1–14.
- Вељковић Станковић 2011:** Д. Вељковић Станковић, *Речи субјективне оцене у настави српског језика и књижевности*, Београд: Филолошки факултет.
- Вељковић Станковић 2020:** Д. Вељковић Станковић, О хипокористичним значењима апелатива с негативним евалутивним предзнаком творбене

и/или лексичке основе у српском језику, *Српски језик : студије српске и словенске*, XXV, 147–167.

Викторивна 2017: Р. Н. Вікторівна, Деминутивна енантіосемија в українській мові, *Studia Linguistica*, 2017/11, 165–174.

Грајс 1975: Н. Р. Grice, Logic and conversation. In: Cole, P., Morgan, J. (eds). *Syntax and Semantics*, 3. New York: Academic Press, 41–58.

Дејвис 2007: В. L. Davies, Grice's Cooperative Principle: Meaning and rationality, *Journal of Pragmatics* 39, 2308–2331.

Драгићевић 2007: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.

Клајн 2002: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику* (део 2), *Суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ / Нови Сад: Матица српска.

Лејкоф и др. 1991: G. Lakoff, J. Espenson, A. Schwartz, *Master Metaphor List*. Berkeley: University of California.

Макартур 1996: Т. McArthur, *Oxford Companion to the English Language*, Oxford: Oxford University Press.

Окука 2008: М. Okuka, *Srpski dijalekti*, Zagreb: SDK Prosvjeta.

Ривелис 2008: Е. Ривелис, В глазу наблюдателя, или Антонимы ли рыба и мясо? Об энантисемии и мнимых противоположностях, *Scando-Slavica*, 54 (2008), 159–178.

СМ 2001: *Словенска митологија: енциклопедијски речник*, редактори С. М. Толстој, Љ. Раденковић, Београд: ZEPTEK BOOK WORLD.

Требјешанин 1991: Ж. Требјешанин, *Представа о детету у српској култури*, Београд: СКЗ.

Федорова 2011: К. В. Федорова, Эмоционально-оценочные производные в аспекте межславянской энантисемии, *Вестник Волгоградского государственного университета*, Серия 2, Языкознание 2011. No² (14), 120–124.

Шипка 2002: М. Шипка, Енантисемија у српском језику, у: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*.

Шмельов 2012: А. Shmelev, Cognitive and Communicative Sources of Enantiosemy, *Proceedings of the 10th World Congress of the International Association for Semiotic Studies (IASS/AIS)* Universidade da Coruña (España / Spain), 837–844.

ИЗВОРИ

- РМС 1967–1976:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска.
- РСАНУ 1959–2017:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (т. I–XX), Београд: САНУ, Институт за српски језик.
- РСЈ 2011:** *Речник српскога језика* (ур. Мирослав Николић), Нови Сад: Матица српска.
- СрпКор2013:** *Корпус савременог српског језика* (СрпКор), верзија СрпКор2013, Група за језичке технологије Универзитета у Београду, 2013.